

ФІЛОСОФІЯ У ПРОСТОРІ ОСВІТИ: ОСМИСЛЕННЯ ПЕТРА ЛІНИЦЬКОГО

Кузьміна С. Л.

E-mail: haraxida@gmail.com

Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського (м. Сімферополь)

Петро Ліницький (1839–1906) – відомий фахівець у галузі історії філософії, гносеології, метафізики, літературної критики, апологетичного богослов'я, професор Київської духовної академії, де впродовж майже сорока років викладав філософські дисципліни. Філософський доробок Петра Ліницького уважно вивчається сучасними українськими істориками філософії (В. Горський, В. Козловський, М. Лук, Н. Мозгова, В. Нападиста, Р. Слюсарчук, М. Ткачук та ін.). Однак майже недослідженою залишається його філософсько-педагогічна спадщина. Формуванню інтересу П. Ліницького до проблем освіти і школи сприяли не лише особливості професійної діяльності викладача вищої школи, а й історико-філософські студії, розмисли над тим, яке значення мають філософські ідеї в розвитку особистості й суспільства. Мета цього дослідження – проаналізувати інтерпретації П. Ліницьким ролі філософії як чинника духовного життя і освіти людини.

Осмислення феномену освіти у творчості П. Ліницького відбувається у зв'язку з трьома проблемами – проблемою свободи волі, співвідношення віри і розуму, сутності філософії.

Свобода волі

За П. Ліницьким, суто людське в людині – це самосвідоме Я, духовна особистість, яку від тварини відрізняє здатність «володіти собою» [1, с. 26–27]. Якщо говорити про спосіб реалізації, то свобода волі здійснюється як свобода вибору, бо рішучість до дії ми завжди відносимо до свого Я – центру духовної особистості, який вважаємо незалежним від природної природи і тому здатним оцінювати її стихійні пориви об'єктивно [1, с. 7–8]. Тому справжня свобода волі можлива лише «у нерозривному зв'язку з діями розумними, мислинневими», лише «при належній контролюючій дії розуму» [1, с. 8]. Визначаючи форму свободи волі як розумовий контроль, «дію з розрахунком» мислитель має на увазі розсудок – здатність складати судження, підводячи все під «закон причинності». Проте вольові дії людини неможливі й без «ідеальної, кінцевої причини» – свідомих задумів і цілей, що робить нашу діяльність вільною, адже її цілі можемо покласти вільно [1, с. 17]. У відповідь на аргумент, що свобода для людини неможлива внаслідок залежності від «першої причини» – Бога, П. Ліницький вказує на право вважати це не обмеженням, а співвідношенням, добровільним взаємозв'язком «перших причин», який кожний інтуїтивно відчуває власним сумлінням [1, с. 23]. Відкидати це, вважає мислитель, означає знімати з себе відповідальність, малодушно відмовлятися від прав свободи слова, думки, сумління, а з ними – від творчого самовизначення, зводячи свій статус до статусу «простих речей матеріального світу» [2, с. 66]. Отож, свобода волі людини, виступаючи умоглядним предметом віри, уможливило цілісний теоретичний синтез емпіричного досвіду і слугує регулятором поведінки [1, с. 24]. Щоб мати свободу волі, людина повинна вірити, що дійсно здатна до вільних суджень і вчинків. Будучи предметом віри, свобода волі стає конститутивним чинником моральної діяльності, формування самосвідомого Я, здатного розрізняти між добром і злом [1, с. 19, 25]. Таким чином, за П. Ліницьким, форми свободи волі складаються у синтезі розуму і віри. Що ж повинне відбуватись, коли ці форми, утворюючись, наповнюються змістом? Лише частково праві утилітаристи, зазначає вчений, стверджуючи, що, позаяк Я – центр ухвал нашої волі, а Я знає тільки власні прагнення та інтереси, керує нами виключно егоїзм. Відповідаючи на це, слід згадати, що сфера Я у різних людей різна. У когось ця сфера не переходить межі щоденної турботи про хліб насущний, про задоволення лише власних потреб, у когось – розширюється до турботи про благо суспільства і всього людства, а у когось – сягає у безкінечне, до Бога і вічності [1, с. 10–11]. Відтак, і формально, і змістовно володіння свободою волі передбачає розширення сфери Я, розвиток розуму і прийняття віри. Якщо переважає один з цих двох елементів утворюється певний тип моральності, який ґрунтується або на вірі, або на розрахунку [2, с. 49]. Кожен з них однобічний, однак, на думку П. Ліницького, в ідеалі все одно має бути не гармонія, а ієрархія на чолі з вірою. Адже тільки релігійне натхнення живить ентузіазм, стрімливість і непохитність дії, творчість, без яких неможлива жодна духовна діяльність: педагогічна, науково-просвітницька, художня, державна [2, с. 50, 65–67].

Загалом виявляється, що в теорії П. Ліницького свобода волі поняття складне. З одного боку, воно вказує на онтологічну рису людської душі, дар Божий, духовний потенціал, який можна використати на власний розсуд. З іншого боку, свобода волі означає рівень розвитку особистості до такої міри, що вона діє розумно і цілеспрямовано, свідомо обираючи мотиви учинків, здійснюючи власні задуми у співтворчості з волею Божою. Мабуть, маючи це на увазі, мислитель помічає, що свобода волі – це плід виховання і освіти [2, с. 58]. Тоді, очевидно, принциповим у його теорії освіти повинно було стати питання синтезу віри і розуму. Як же він бачить можливість цього?

Цілісність віри і розуму

П. Ліницький вважає, що зняти конфлікт між вірою і розумом можливо, точно розмежувавши їх на онтологічному рівні, адже розум як інструмент пізнання є «даром природи», а віра як дія «суто духовного характеру» – «даром благодаті» [3, с. 5, 9–10]. Внаслідок цієї відмінності між ними існує різниця: розум має «недолік» – замкнений у чуттєвому світі, він не може самостійно й одразу пізнати всі глибини буття; натомість віра має «перевагу» – завдяки їй немічна і грішна людина, прагнучи Спасіння, може споглядати буття у всій його метафізичній цілісності, отримує допомогу Божої благодаті, яка надає сили єднати розум і волю. Однак людина не може

користуватись здатностями вірувати та пізнавати чуттєвий світ по-окремо, а завжди прагне з'єднати між собою віру і розум. Як показує історія, зробити це непросто: обмеження розумової діяльності заради збереження чистоти релігійних догматів іноді призводило до сліпої віри, а свавільне тлумачення Святого Письма, розпушта розуму породжували ересі й атеїзм. Однак ці крайнощі не повинні зупиняти того, хто прагне знайти законний спосіб скористатися свободою в розумінні істин віри, щоб піднести її до свідомого рівня. Ба більше, твердить П. Ліницький, пізнання і мислення – це необхідність у царині віри, позаяк людина зобов'язана і водночас прагне проїняти вірою все своє духовне єство, з якого розум виключати не можна [3, с. 6]. Як же правильно користуватись розумом, пізнаючи предмет віри? Вихід, вважає мислитель, тут може бути лише один: треба спиратись на логіку і діалектику – загальні закони, за якими Творець улаштував людське мислення і які досліджують математика та філософія [3, с. 11–12]. Така концепція «розумово-діяльної», «просвітленої» знанням віри цілком відповідає характеру християнства, адже воно, на відміну від язичницьких релігій, претендує бути водночас і вірою, і вченням, і способом життя [3, с. 9].

Інший аспект проблеми синтезу віри і розуму увиразнюється питанням про функції віри в царині знання. З'ясовуючи його, П. Ліницький аналізує погляд на релігійну віру як наслідок незнання і невігластво, яких людство повинне позбутись. Вчений звертає увагу на те, що емпіричне пізнання і віра осягають принципово різні сфери людського буття. Предмет емпіричного пізнання – це світ, доступний органам чуттів, предмет віри – Абсолютне, непізнаване чуттєво-досвідним шляхом. Однак з'єднання віри і знань цілком можливе, позаяк емпіричне знання містить не лише чуттєво-споглядальний, а й умоглядний елемент – пояснення на основі певної умоглядної «ідеї розуму» (за П. Ліницьким, «ідеї розуму» тотожні релігійним ідеям) місця конкретної речі чи явища у системі світу. Відтак, по суті, пізнавально-емпірична діяльність людини – це постійний синтез даних чуттєвого сприйняття на основі умоглядно-релігійних ідей. Втім, мислитель застерігає, що прямолінійне застосування їх при вивченні «світу речей» призводило до гальмування розвитку науки. Слід усвідомлювати, наголошує він, що ці ідеї, які «увиразнюють не саму дійсність як предмет пізнання, а прагнення, притаманні людському духові», треба розцінювати як не інтелектуальний, а моральний регулятор пізнавальної діяльності [3, с. 34].

Отже, за П. Ліницьким, в освіті як шляху до свободи волі синтез віри і розуму має здійснюватись, з одного боку, через свідоме, за законами мислення, засвоєння, просвітлення розумом істин віри, а з іншого – через внутрішню «переплавку» релігійних ідей з абстракцій в особисті моральні правила, які регулюють пізнавальну діяльність. Це – загальний абрис ідеалу освіти. Однак мислитель визнає той факт, що формування цього ідеалу зумовлюється не лише внутрішніми, а й зовнішніми об'єктивними чинниками: «засобами, які надані природою», і духом культури та часу. Примноження і поширення знань, наголошує він, здійснюється колективними зусиллями на підставі домовленостей історичної спільноти щодо мети, методів пізнавальної діяльності та систематизації знань. Визначальними серед цих домовленостей П. Ліницький вважає телеологічні, тобто «властивості й характер свободних прагнень і намірів» [3, с. 387–388]. Свідчення тому він знаходить в історії давньої філософії. Власне, вказує вчений, різні філософські школи античності, осмислюючи мету своєї діяльності, орієнтувались на однакове за постановкою, але протилежне за відповіддю питання: чи існує абсолютна істина й чи можливо її достовірно пізнати? Якщо вона існує і доступна людині, то ідеалом освіти й метою життя має бути, як у піфагорійців і Платона, моральна довершеність-доброчесність. Якщо ж ні, як у софістів і скептиків, то мета пізнання й освіти – здобути владу, мати з цього особистий зиск, досягти успіху, віддатись утіхам тощо. Однак, наголошує П. Ліницький, прагнути завдяки знанням і майстерності здобути якісь земні блага – лише принижувати людину і спотворювати саму ідею освіти, яка ґрунтується на вірі в можливість морального вдосконалення, духовного преображення людства та його здатність на шляху пізнання і самопізнання до співтворчості з Богом [3, с. 389–393]. Безумовно, така освіта немислима без філософії.

Освіта і філософія

Однак П. Ліницький вважає філософію необхідною освіті ще й тому, що потреба філософування іманентна людській природі, адже кожна людина має «недоступну раціональному аналізу здатність до самовизначення і самовдосконалення», а разом із нею – прагнення визначати керівні ідеї пізнання і практичної діяльності [4, с. 5, 8]. Найяскравіше ці особливості людини проявились у античному світі, де філософія виникла як певний спосіб сприйняття світу, спосіб думки і спосіб життя, засвоївши які у спілкуванні з учителем (фактично, у просторі освіти), людина досягне досконалості [3, с. 5]. Відтак, філософія, перетворившись на знання, систему органічно пов'язаних між собою абстрактних і універсальних понять (на кшталт буття, пізнання, істини тощо), які охоплюють всі сторони людського життя, набула надзвичайного освітньо-виховного значення. На думку П. Ліницького, передусім воно полягає в тому, що заняття філософією дозволяють людині долати розриви між словом і ділом, знанням і життям, теорією і практикою, звести у цілісний космос внутрішній світ особистості [5, с. 9–11]. Може видатися, екстраполяція філософії на освіту перетворює її на інструмент уніфікації мислення і діяльності за якимсь стандартом однакових для всіх «загальних понять». Проте можливість чистого поняття як «абсолютно відстороненої думки» існує для П. Ліницького лише умовно, адже в реальному житті воно засвоюється і відтворюється із «суб'єктивними домішками» особистого досвіду, набуваючи у світогляді конкретної людини яскравого особистого забарвлення. Втім, твердить мислитель, не кожна філософія може стати справжньою освітою – рушієм духовного самовдосконалення особистості. Це властиво лише філософії, яка органічно поєднує у собі знання і віру, позаяк лише релігійні ідеї дозволяють зрозуміти загальний сенс існування всієї світобудови, а також власного життя. Відтак, лише філософське зусилля, яке ґрунтується на вірі, будучи чистим увиразненням свободи, стає істинною освітою: починаючись з підсвідомої спонтанної потреби самовизначення і самовдосконалення, воно втілюється в особисті форми переконань, що визначають мотивацію, а отже, напрямки і характер творчої діяльності людини. Водночас, вважає П. Ліницький, філософська освіта – чинник покращення суспільного життя. Поширюючи філософські знання і філософську

культуру, можна сприяти соціалізації особистості та стабілізувати суспільні настрої: там, де працюють над тим, щоб піднести буденну свідомість до вищих ідеальних істин, а не спекують на її природній схильності до матеріалізму, навряд чи можливе революційне насильство. Якщо ж філософське невігластво перемагає, то суспільство потрапляє до зачарованого кола духовної кризи [4, с. 6–7].

Виходячи з концепції освіти як формування світогляду в філософському синтезі знання і віри, здатності до моральної свободи, П. Ліницький розробляє проекти реформ духовної та світської освіти, яка в Росії на зламі ХІХ – ХХ ст. потребувала докорінних змін. Вища богословська школа, твердить він, має бути проникнута єдиним духом, повинна бути цілісною і зв'язною. Для цього необхідно побудувати навчальний план духовних академій концентрично: навколо «головної дисципліни», яка поєднувала б усі інші через систему понять та положень, базових для спеціальних наук і виховувала учнів як майбутніх пастирів Церкви. Таким критеріям відповідає лише моральне богослов'я, предметом якого є християнське життя за вірою. Утім, щоб вивчення цієї дисципліни дало бажаний результат, необхідна попередня підготовка: засвоєння базових знань, вироблення основних навичок інтелектуальної праці й розвинення смаку до пізнавальної діяльності. Єдиний засіб, за допомогою якого це можна здобути, – філософія, яка і повинна бути другим центром духовно-академічного навчального плану [6].

Замислювався П. Ліницький і над тим, як реформувати світську школу. «Освічена віра», твердив він, життєво необхідна не лише духівництву, а й загалом кожній інтелегентній людині, «природним керівникам народу» – вищим соціальним верствам [3, с. 44]. Особливо актуально це для Росії, де освічені люди відчужені від релігії свого народу (тут мислитель цілковито поділяв погляди слов'янофілів). Однак вчений не закликав зробити богословські науки у світській школі головними. Щоб забезпечити розвиток наук, сферу емпіричного пізнання і сферу віри треба не протиставляти, а пов'язати між собою, вимагаючи від освіченої людини бути морально досконалішою, ніж неосвічена, адже умова доброчесності – вміння поважати істину понад усе [3, с. 395–397]. Що ж необхідно для такої світської школи, яка б удосконалювала і розумово, і морально? Мислитель переконаний: щоб відповідати цій вимозі треба, починаючи з загальноосвітньої школи, давати учням не лише релігійні, а й ґрунтовні філософські знання [4, с. 14]. Елементарний курс філософії в загальній освіті – необхідність, адже сучасне російське суспільство як ніколи виявляє інтелектуальну залежність від вельми сумнівних учень, а відтак потребує оздоровлення світогляду [5, с. 9, 31–33]. Величезний педагогічний потенціал філософії у загальній освіті можна реалізувати, починаючи з засвоєння фундаментальних ідей метафізики, розкриття основних філософських контроверз сучасності, критичного розгляду спиритуалістичного і матеріалістичного напрямків філософування. Продовжувати розвивати абстрактне мислення і формувати світогляд, вважає П. Ліницький, необхідно також і у вищій школі. Ба більше, наукова освіта, щоб підвести людину на вищий рівень досконалості, повинна набути не лише спеціального, а й умоглядно-філософського характеру [3, с. 397]. Мислитель, однак, не має на увазі, що весь університет повинен стати суцільним філософським факультетом і науки відмовитись від власних специфічних методів пізнання. Але цілком можливо так організувати цей процес, щоб молодій людині умоглядні релігійні ідеї не здавались чимсь ілюзорним, щоб вона, визнаючи їхню правомірність, творила свій світогляд як синтез знання і віри. Втім, звісно, зміст філософської підготовки має враховувати специфіку наук. На природничих факультетах надати навчанню умоглядного характеру, призвичаїти свідомість науковця до світу абстракцій допоможе математика – наука числа, яку з давніх-давен вважали відображенням «світу ідей», а тому частиною філософії, і, водночас, знаряддям пізнання «царини необхідності» – природи. На гуманітарних факультетах навчить мислити, допоможе досягти цілісності у світогляді та оволодіти моральною свободою курси філософських наук – метафізики, логіки, етики. Мабуть, найбільшим за обсягом, на думку П. Ліницького, філософський компонент має бути в педагогічній підготовці. Повноцінна філософська освіта, пише він, потрібна вчителю тому, що розвиває звичку до роздумів та аналізу, сприяє формуванню важливих професійних рис, має неоціненне значення як інструмент творення специфічного простору людського буття – педагогічної дійсності, де свобода людської волі реалізується у вищому прояві: співтворчості морального розвитку і вдосконалення людської особистості [3, с. 397–417].

Висновки

Як бачимо, П. Ліницький осмислює освіту як процес духовного вдосконалення людини. В цьому процесі, на його думку, ключову роль має виграти філософія, педагогічний потенціал якої переоцінити неможливо: вона незамінна як засіб розширення сфери Я, розвитку свідомості й самосвідомості особистості, формування самостійного і критичного мислення, цілісного світогляду, що органічно поєднує знання і віру, забезпечуючи тим самим єдність переконань і поведінки, свободу волі, коли особистість «володіє собою», свідомо спрямовуючи свої творчі сили до добра.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Ліницький П. И.* О свободе воли [Текст] / П. Ліницький // Ліницький П. И. Философские и социологические этюды. – К., 1907. – С. 1 – 48.
2. *Ліницький П. И.* Христианская нравственность [Текст] / П. Ліницький // Ліницький П. И. Философские и социологические этюды. – К., 1907. –
3. *Ліницький П. И.* Пособие к изучению вопросов философии (элементы философского мирозерцания) [Текст] / П. Ліницького. – Х., 1892. – 427 с.
4. *Ліницький П. И.* Образовательное значение философии [Текст] / П. Ліницький // Труды Киевской духовной академии. – 1872. – № 11. – С. 1 – 14.

5. *Линицкий П. И.* Философская пропедевтика [Текст] / П. Линицкий. – Х., 1906. – 35 с.
6. *Линицкий П. И.* Положение и нужды нашего духовного, преимущественно высшего, образования [Текст] / П. Линицкий. – Х., 1897. – 34 с.